

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Акрамова Франгиза Қадир қизи

“Оила Ва Хотин-Қизлар” Илмий-Тадқиқот Институтини Таянч
Докторанти

ЎЗБЕКИСТОНДА КЕКСАЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлар, ихтисослаштирилган муассасалар, иш берувчилар ва жисмоний шахслар томонидан аҳоли бу гуруҳи ижтимоий заифлигининг олдини олиш ва бартараф этишга қаратилган ҳамда уларга нисбатан муносабатга тааллуқли халқаро ҳуқуқий тамойилларга асосланган ҳуқуқий, иқтисодий чора-тадбирлар ва кафолатлар тизимидир. Мақолада ушбу масалаларга урғу бурилган.

Калит сўзлар: Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш, Инсон ҳуқуқлари, ижтимоий ҳимоя, ижтимоий кафолат, “катта оила” хронологик, физиологик, психологик, ижтимоий, қўшимча таъминот, манзилли ижтимоий ҳимоя.

Кексаларни ҳурмат қилиш, уларга эътибор ва ғамхўрлик кўрсатиш жамиятимизнинг ўзига хос юксак маънавий ва маданий белгисидир. Ўзбек халқига азалдан хос бўлган бундай юксак фазилатлар истиқлолимизнинг дастлабки йилларидан мамлакатимизда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Халқаро миқёсда аҳолини, шу жумладан кексаларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”, “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро пакт ташкил этади. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 25-моддасида “Ҳар бир инсон ўзи ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун

зарур турмуш даражасига эга бўлиш, жумладан, кийим-кечак, озиқ-овқат, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий хизматга эга бўлишга ҳамда ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, қарилик ёки унга боғлиқ бўлмаган шароитларга кўра тирикчилик учун маблағ бўлмай қолган бошқа ҳолатларда таъминланиш ҳуқуқига эга” [1]. Ижтимоий ҳимоянинг ҳуқуқий асоси “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пактнинг 11-моддасида қуйидагича белгиланган: “Ушбу Пактда иштирок этувчи давлатлар ҳар бир киши ўзи ва оиласи учун етарлича озиқ-овқат, кийимкечак ва уй-жой ҳамда турмуш шароити тўхтовсиз яшиланиб боришини ўз ичига оладиган етарли турмуш даражаси бўлиш ҳуқуқини эътироф этади” [2]. Ушбу ҳужжатларга мувофиқ, кексалар ҳаётини минимал ижтимоий кафолатлар даражасида таъминлаш мамлакатларнинг ривожланганлик даражасидан қатъий назар ижтимоий давлатнинг вазифаси ҳисобланиб, ижтимоий кафолатлар тизими шаклланишининг қонуний жиҳатлари эса алоҳида долзарблик касб этади. Ўзбекистон Республикасида аҳолини, шу жумладан, кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида амалга ошириб келинаётган ишларнинг барчаси Конституцияда кафолатланган ижтимоий таъминот ҳамда ижтимоий мадад олиш ҳуқуқини рўёбга чиқаришга қаратилган. Масалан, Конституциянинг 39-моддасида “Ҳар ким қариганда, меҳнатга лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолатларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга” [3], деб келтирилган.

Ўтган даврда Ўзбекистонда кексаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш, уларга ижтимоий хизматлар кўрсатиш тизимини яхшилаш борасида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди.

Жумладан, соҳага оид 10 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинди, нурунийларнинг ижтимоий фаолликларини қўллаб-қувватлаш мақсадида “Фахрий мураббий” ордени ва “Меҳнат фахрийси” кўкрак нишони таъсис этилди [4].

Кексалар учун 152 та туман ва шаҳарда “Нурунийлар маскани” мажмуалари ташкил этилди, барча ишловчи пенсионерларга пенсияларни тўлиқ миқдорда тўлаш йўлга қўйилди, вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда нурунийлар жамоатчилиқ кенгашлари, маҳаллаларда “Кексалар маслаҳати” гуруҳлари ташкил этилди, “Кексалар ҳафталиги” ва “Кексалар учун туризм ойлиги”ни ўтказиш анъанага айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2022 йил 15 мартда қабул қилинган “Нурунийларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳаёт даражасини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги қарори Ўзбекистонда кексаларни ижтимоий ҳимоялаш тамойилларини такомиллаштиришга қаратилган датурул амал бўлиб хизмат қилмоқда. Қарор орқали Ўзбекистон тарихида шу пайтгача яратилмаган бир қатор кексалар учун шароит, имкониятлар ва имтиёзлар яратиб берилди.

Жумладан қарорда:

Белгилансинки, 2022 йил 1 апрелдан бошлаб:

- а) Жамғарма маблағлари ҳисобидан ўзгалар парваришига муҳтож бўлган ёлғиз кексалар ва ёлғиз яшайдиган кексалар ҳар йили бир мартаба санаторийларда бепул соғломлаштирилади;

- б) Жамғарма маблағлари ҳисобидан шароити оғир ва кам таъминланган кексаларга шифокорларнинг рецептларига асосан 3 ойлик эҳтиёждан келиб чиқиб дори воситалари, тиббий ва махсус протез-ортопедия мосламалари олиб берилади ҳамда жарроҳлик амалиётларининг харажатлари қопланади;
- в) Жамғарма маблағлари ҳисобидан оғир ташхисли касалликлари ҳамда ногиронлиги бўлган кексаларга шифокорларнинг рецептларига мувофиқ, 3 ойлик эҳтиёждан келиб чиқиб дори воситаларининг 50 фоизигача бўлган суммаси компенсация қилинади.
- Бунда, дори воситаларининг рўйхати Соғлиқни сақлаш вазирлиги билан келишилади ҳамда Маҳалла ва нурунийларни қўллаб-қувватлаш вазирлигининг қарори қабул қилинган кундаги дори воситаларининг тегишли суммаси компенсация қилинади;
- г) Жамғарма маблағлари ҳисобидан кексаларнинг жисмоний тарбия ва спорт йўналишидаги муассасаларда (стадион, спорт заллари, бассейн ва бошқа спорт мажмуалари) жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишлари учун абонемент харажатлари қопланади.
- Бунда, абонемент харажатларининг бир ойлик суммаси базавий ҳисоблаш миқдорининг 2 бараваридан ошмаган ҳолда спорт йўналишидаги муассасаларнинг ҳисоб рақамига ўтказиб борилади;
- д) Жамғарма маблағлари ҳисобидан давлат театрлари ва музейларига кексалар учун чипта нархлари тўлиқ қоплаб берилади [5].

Кексаларнинг ижтимоий аҳволи тавсифи учун бу тоифа фуқаролар ижтимоий ҳимоясининг самарадорлигини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Фалсафий нуқтаи назардан самарадорликни назария ва амалиёт бирлиги муаммоси мазмунида қараб чиқиш мумкин. Бу ҳолда самарадорлик ғояларни ҳаётга татбиқ этиш мезони бўлиб, фаолият мақсади ва натижасини ўзаро боғлайди. Бу эса фаолият жараёнида эришилган натижани таҳлил қилиш, аниқ фаолият якунини чиқариш имконини беради. Эришилган натижа, амалга оширилган фаолият қўйилган мақсадга қанчалик яқин бўлса, унинг самарадорлиги шу даражада юқори бўлади. “Самарадорлик” категориясининг мазкур фалсафий-услубий асоси оммабоп хусусиятга эга, чунки у ҳар қандай ижтимоий фаолият, шу жумладан, ижтимоий ҳимоя билан ҳам алоқадордир.

Ижтимоий ҳимоя тизимининг самарадорлик кўрсаткичлари сифатида, биринчидан, жамиятдаги ижтимоий барқарорликни, иккинчидан, ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг барқарорлигини, яъни унинг ҳар қандай салбий ташқи таъсирга бардошлилигини (тизимнинг жамият ижтимоий муҳитининг, ижтимоий тузумнинг, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга ҳозиржавобликка қодирлиги) қабул қилиш мумкин. Аҳоли ва унинг алоҳида гуруҳларини ижтимоий муҳофаза қилиш тизимига нисбатан самарадорлик кўрсаткичи тизимнинг ҳам ички хусусиятлари (салоҳият ва ресурслар хусусиятини акс эттирувчи турли кўрсаткичлар), ҳам тизим амал қилаётган шароитлар орқали аниқланади. Демак, кексаларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг самарадорлиги тизимнинг муайян шароитларда муайян вазифаларни ҳал этишдаги самарадорлиги орқали аниқланади. Фаолият самарадорлиги муайян мезонлар орқали аниқланади.

Фаолият мезонларининг моҳияти пировард натижалар белгиланган мақсадга мувофиқ бўлмаса ҳам, бу мақсадга яқинлашишга хизмат қилиши кераклигидир.

Мезонлар сифат ва миқдор кўрсаткичлари бўйича баҳоланиши керак. Ҳар бир мезон мақсадга эришиш даражасини акс эттирадиган миқдор ва сифат кўрсаткичлари гуруҳини қамраб олиши мумкин. Яъни бу кўрсаткичлар аҳоли ва унинг аниқ ижтимоий гуруҳларини, мазкур ҳолатда кексаларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг аҳволини таҳлил қилиш ва баҳолаш учун амалиётда талаб қилинадиган хусусиятларга эга бўлиши лозим. Самарадорликнинг миқдор кўрсаткичларини молиявий, моддий, вақт ва бошқа харажатларни стратегик ва тактик мақсадларни рўёбга чиқариш даражаси билан таққослаш орқали баҳолаш лозим. Сифат кўрсаткичлари қараб чиқиладиган кўрсаткичларни умумэтироф этилган ижтимоий нормалар ва нормативлар даражаси билан таққослаш орқали эришилган натижани акс эттиради.

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш кўп даражали, кенг қўламли бўлганлиги сабабли унинг самарадорлигини баҳолаш учун қатор мезонлар талаб этилади. Олиб борилган изланишлардан келиб чиқиб, қуйидаги мезонлар таклиф этилади:

Давлат ижтимоий сиёсати ва унинг таркибий қисмлари – кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги мазкур фуқароларнинг фаровонлиги билан баҳоланади. Ўз навбатида, фаровонлик турмуш даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлар тизими орқали аниқланади. Фаровонлик, бир томондан, ижтимоий ва иқтисодий эҳтиёжлар, иккинчи томондан эса ижтимоий ва иқтисодий имкониятлар орқали ифодаланади. Ижтимоий эҳтиёжлар маданият даражаси, миллий анъаналар, ижтимоий-иқтисодий қарашлар тизими ва бошқаларга боғлиқдир. Агар жамиятда тегишли иқтисодий имкониятлар бўлмаса, бу эҳтиёжлар қондирила олмайди. Жамият қанчалик бой бўлса, кишилар эҳтиёжини қондириш даражаси шу даражада юқори бўлади. Бундай ҳолатда эҳтиёжлар ҳам хилма-хил, улар доираси кенг, айрим шахслар ижтимоий талабларининг пайдо бўлиши кузатилади. Шу сабабли фаровонлик айрим ижтимоий гуруҳлар ва аҳоли қатламлари хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган ҳолда аниқланиши ва ўзгартирилиши керак. Ҳар бир алоҳида инсон фаровонлигининг иқтисодий асоси унинг даромадидир. Шунинг учун кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш самарадорлигини баҳолашнинг энг муҳим мезони сифатида пенсия тарзидаги даромадни (кекса фуқаролар даромадининг асосий манбасини) қараб чиқишни таклиф этамиз. У турмуш кечириш учун энг кам миқдор даражасида бўлиши керак. Бунда нафақат кекса кишининг физиологик ҳолатини сақлаш, балки уни ривожлантириш, қариш жараёнида ижтимоий фаоллигини сақлаб туришни таъминловчи турмуш кечириш учун энг кам реал миқдорни назарда тутиш керак. Бу инсоннинг бутун ҳаёти давомида жисмонан, ижтимоий ва ақлий имкониятларини мақбуллаштириш жараёнини кўзда тутати. Бу инсон кекса ёшга етганида ҳам соғлом турмуш кечириш, ижтимоий жиҳатдан фаол ва юқори турмуш даражасига эга бўлишни давом эттириш мақсадини кўзлайди.

Ҳокимиятнинг очиқлигини баҳолаш, шу жумладан, қуйидагиларни ўрганиш:

- давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларидаги катта ёшдаги ходимларнинг сони, улардан 60 ёшдан катта бўлганларни айириш ҳамда ўрганиладиган кўрсаткичлар динамикасини таққослаш;
- кексаларнинг сайлов комиссиясидаги фаоллиги;
- субъектлар – кексаларнинг ижтимоий ҳаётдаги роли;

- ҳокимият органларининг катта ёшдагиларнинг ижтимоий муаммолар бўйича ёзма ва оғзаки муурожаатларига муносабати (аризалар “тақдири” ва улар бўйича қабул қилинган чораларнинг қариялар учун оқибатлари).

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини уларда кексалар ижтимоий манфаатларига тааллуқли масалалар мавжудлиги нуқтаи назаридан таҳлил этиш.

Худудий ижтимоий хизматлар фаолиятини уларнинг кексалар шахсий эҳтиёжларини бу фуқаролар томонидан касб-малака функцияларини бажариш учун етарли ресурсларга эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда таъминлашига қараб баҳолаш. Шу мақсадда худудий ижтимоий ҳимоя қилиш органлари фаолияти самарадорлигини аниқлашда иқтисодий самарадорлик кўрсаткичини киритиш таклиф этилади. Мазкур кўрсаткич кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш учун етарлигини баҳолаш имконини беради.

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш самарадорлигини аниқлашга шахс ҳамда бир гуруҳ шахслар даражасида субъектив ёндашув. Бундай баҳолаш ўз ёки бошқалар тажрибаси асосида мазкур масала бўйича мулоҳаза юритиш асосига эга бўлган шахслар ёки бир гуруҳ шахсларнинг фикрмулоҳазаларини инобатга олиш асосига қўйилган. Мазкур ҳолда кекса киши эксперт сифатида иш юритади ва ҳар қандай баҳолашга эксперт баҳолаш сифатида қаралади. Баҳолашга бундай ёндашувда ижтимоий ҳаётнинг мазкур соҳасидан бевосита ижтимоий манфаатдор бўлган кексаларнинг ижтимоий бошқарув субъектлари сифатидаги ижтимоий роли ҳисобга олинади. Бу ҳолда баҳолаш субъектив-объектив хусусиятга эга бўлиши шубҳасиздир. Чунки мазкур кишилар ижтимоий ҳимоя қилишнинг самарадорлиги ёки самарасизлиги оқибатларини бевосита ҳис этадилар ҳамда ўзларининг ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилинганликлари даражаси тўғрисида шахсий тажриб ва тасаввурларидан келиб чиқади. Муайян кишиларнинг шахсий фикрларига асосланган бундай баҳолашлари субъектив бўлиши табиийдир. Шу сабабли эксперт баҳолаш чораларини амалга ошириб, бу баҳолашни нисбатан ишончли қилиш мумкин. Жумладан, баҳолаш жараёнида қанча кўп субъект иштирок этса, у шунчалик ишончлироқ бўлади.

Экспертлар сифатида кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш хизматларининг мутахассислари ҳам иштирок этишлари мумкин. Улар учун самарадорлик баҳоси ўз фаолиятларининг муваффақиятли ёки муваффақиятсиз эканлигини аниқлаш учун зарур.

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлигининг интеграл мезони вазифасини кексалар ўртача умр кўриши давомийлиги динамикаси ўташи мумкин.

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлигини маҳаллий шароитларни ҳисобга олган ҳолда аниқлаш керак. Мезонлар тизимида маҳаллий ҳокимият ва ўзини-ўзи бошқариш органларининг ижтимоий муҳофаза қилиш масалаларини ҳал қилишдан манфаатдорлигини ва бунга қодирлигини акс эттирувчи кўрсаткичлар бўлиши керак. Улар маҳаллий бюджетда кекса фуқароларни ижтимоий муҳофаза қилиш учун кўзда тутилган маблағлар улуши, ижтимоий муҳофаза қилиш инфратузилмасининг ривожланганлиги, ижтимоий ходимлар сони, кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича худудий дастурларнинг мавжудлиги ва ҳоказолардан иборат бўлиши мумкин.

Кексалар саломатлигининг сифат кўрсаткичлари (касалланиш, ўлим, ногиронлик) ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлиги билан бевосита боғлиқ. Кексаларнинг ижтимоий аҳволи бевосита улар саломатлигининг аҳволига боғлиқ. Барча ёшдаги кам таъминланган фуқароларнинг барвақт ногирон бўлиши ва барвақт вафот этишига эътибор қаратиш лозим. Бу жараёнлар кексалар учун бошқа ёш гуруҳларига нисбатан айниқса муаммолидир. Ижтимоий аҳволни акс эттирувчи моддий ва маънавий ночорлик оқибатида саломатликнинг ёмонлашиши кексаларнинг қашшоқлашувига сабаб бўлиши мумкин. Кўп ҳолатларда бу кексаларнинг жисмоний ва психик салоҳияти билан эмас, балки соғлиқни сақлаш тизимининг хизматларидан фойдаланиш имкониятлари билан боғлиқ. Кам таъминланган кекса кишилар учун уларнинг аянчли тақдири тиббий хизматдан фойдалана олмаслик, ўз саломатлигини муҳофаза қилиш, тез, шошилиш ҳамда бошқа тиббий ёрдам ва хизматдан фойдаланиш учун молиявий имкониятлари йўқлиги сабабли янада мураккаблашади.

Кексалар учун махсус тиббий ва бошқа ижтимоий хизматларни ривожлантириш лозим. Мазкур хизматлар кундузги парвариш қилиш марказлари, шифохоналар, амбулаториялар, уйда тиббий хизмат кўрсатиш каби хизматларнинг кенг тармоғини қамраб олиши лозим. Фавқулудда хизматлар ҳам бўлиши лозим. Махсус муассасалардаги парвариш кексаларнинг эҳтиёжларига жавоб бериши зарур. Соғлиқни сақлаш марказларида мавжуд ўринлардан нотўғри фойдаланишга йўл қўймаслик лозим. Жумладан, асаб касалликларига чалинмаганлар психотрия шифохоналарига жойлаштирилмаслиги керак. Кексаларнинг гериатрия клиникалари, маҳаллий соғлиқни сақлаш клиникалари ҳамда кексалар тўпланадиган жамоат жойларида тиббий кўрикдан ўтказилиши ва маслаҳатлар берилишини таъминлаш зарур. Ҳар томонлама синчиклаб гериатрия парваришини амалга ошириш учун соғлиқни сақлаш инфратузилмасини барча зарур жиҳозлар ҳамда махсус мутахассислар билан таъминлаш муҳимдир. Шунингдек, қарияларни парвариш қилишда оила аъзолари ва кўнгилдиларнинг иштирок этиши рағбатлантириш лозим.

Фикримизча, соғлиқни сақлаш тизими кексалар касалланишлари профилактикасига алоҳида эътибор қаратиши лозим. Мазкур масалада бу гуруҳ жисмоний, маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларини баҳолаш асосий вазифа ҳисобланади. Бу эса ногиронликнинг олдини олиш, барвақт ташҳис қўйилиши натижасида меҳнат лаёқатини тиклаш имконини беради.

Уйда кексаларга зарур ҳажмда сифатли тиббий-санитария ва ижтимоий хизмат кўрсатишни ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш лозим. Уйда тиббий ёрдам кўрсатишга стационарда кўрсатиладиган ёрдамга муқобил хизмат сифатида қаралмаслиги керак. Аксинча, ёрдам кўрсатишнинг бу икки тури бир-бирини тўлдириши ҳамда кекса кишилар энг кам маблағ сарфлаган ҳолда ўз эҳтиёжларига мос келадиган мақбул ёрдам олишларини таъминлаши керак.

Уйда хизмат кўрсатиш хизматлари тегишли тиббий, техникавий ва парвариш учун зарур бўлган бошқа воситалар билан етарли миқдорда таъминланиши керак.

Кексалар турмуш даражаси ва эҳтиёжларини ўрганиш бўйича мониторинг тадқиқотлари натижаларини баҳолаш. Мутахассислар ижтимоий муаммолар ҳал этилмаганлигини ижтимоий соҳани бошқаришда ахборот таъминотининг роли етарлича баҳоланмаганлиги билан изоҳлайдилар. Бошқача айтганда, ишончли ахборот таъминоти бўлган тақдирдагина самарали бошқарув йўлга қўйилиши мумкин. Бошқарув тизими объектни қанчалик тўғри акс эттирса, қарор ижросини

таъминлаш учун шунча кам вақт, куч-ғайрат ва маблағ талаб этилади. Бошқарув қарорининг оқилоналиги – ижтимоий тизим барқарорлигининг зарур шarti, уни ташкиллаштиришнинг юқорироқ даражаси учун ҳаракат қилишига рағбатдир. Оқилоналик икки хусусият: илмий ва амалий тажриба билан белгиланиб, улар узвий боғлиқдир. Мазкур қисмлардан бири бўлмаса, оқилоналик йўқолади.

Шунинг учун ижтимоий бошқарув субъектига тартибга солиш объектини синчиклаб ўрганиш ниҳоятда муҳим, бундан ташқари бошқарув қарори қабул қилингандан сўнг ўз вақтида тезкор тесқари алоқани ўрнатишнинг ўта зарурати пайдо бўлади. Бу каби ишончли маълумотни фақат тадқиқотнинг социологик усуллари ёрдамида олиш мумкин. Бу, айниқса, минтақа даражасидаги ижтимоий бошқарувда ўта зарурдир.

Ижтимоий мониторингдан фойдаланиш ижтимоий тангликни шакллантириш ва унинг авж олишига олиб келадиган салбий ҳодисаларнинг олдини олиш, шунингдек, назорат объектларининг келгусидаги аҳволи ва ўзгариш хусусиятларини прогноз қилишга кодир.

Ижтимоий тадқиқотлар усули кексаларнинг турмуш даражаси ва уларнинг ижтимоий муҳофаза қилишга эҳтиёжи мониторингини амалга ошириш имконини беради. Мазкур тоифанинг ижтимоий аҳволи мониторингини ўтказишни бошқариш тизимининг муҳим элементи ушбу тоифа фуқаролар аҳволини яхшилаш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш мақсадида узлуксиз назорат қилиш ҳамда ижтимоий ҳимоя асосий кўрсаткичларини таҳлил этишнинг минтақавий тизими сифатида баҳолаш лозим.

Мониторинг тадқиқотларининг буюртмачиси, одатда, мамлакат субъектлари ижроия ҳокимиятининг органлари бўлиши керак. Шунингдек, фуқаролик жамияти ташаббуси билан ўтказиладиган мустақил тадқиқотлар ҳам муҳимдир. Тадқиқотларни ҳар йил ўтказиш энг мақбул даврийлик ҳисобланади.

Мониторингни ўтказиш натижасида олинган натижалар, энг аввало, кексаларнинг амалий эҳтиёжлари талабларига жавоб бериши керак. Улар кексаларнинг ўз турмуш шароитларини яхшилашни таъминлашга хизмат қиладиган баъзи бошқарув қарорларини қабул қилишга қаратилган умидларини оқлашга йўналтирилган бўлиши лозим.

Ҳокимият органлари кексаларнинг турмуш кечиришлари билан боғлиқ бўлган ижтимоий жараён ва ҳодисалар кўламлари, шунингдек, бевосита кексаларнинг долзарб ижтимоий эҳтиёжлари (улар хилма-хиллигини ҳисобга олган ҳолда) тўғрисида ишончли ва тўлиқ маълумот билан таъминланишлари зарур.

Бундан ташқари, мониторинг натижалари ижтимоий хизматлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш ҳамда кексалар турли тоифалари, улар яшаш ҳудудлари хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қондириш учун асос вазифасини ўташи керак. Бу кўрсаткичларни комплекс баҳолаш ижтимоий инфратузилмани модернизация қилишнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқишни ҳам кўзда тутган ҳолда дастурий-мақсадли бошқарувни объективлаштириш, ижтимоий товарлар ва рекреация-ҳордик чиқариш соҳаси хизматлари, иш билан бандлик соҳаси, кексалар манфаатларини шакллантириш бўйича мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш имкониятини яратади.

Фикримизча, мониторинг натижалари тўғрисидаги маълумотлар кенг жамоатчиликка етказилиши керак. Ҳокимият бу маълумотларни жамоатчилик томонидан фаол муҳокама этилишининг ташаббускори бўлиши зарур.

Кексалар турмуш даражаси ва эҳтиёжини ўрганиш бўйича мониторинг тадқиқотлари натижаларини баҳолаш мезони билан кексалар ижтимоий аҳволини таъминлаш учун белгиланган меъёрлар аҳолининг бу гуруҳига хос бўлган ўз ижтимоий вазифаларини бажариши учун реал имкониятга эгаллиги тўғрисида хулоса чиқариш керак. Ана шундай ижтимоий вазифаларга қуйидагиларни киритиш лозим:

- маданият, халқлар, миллат ва элатлар ижтимоий нормаларига тааллуқли эҳтиёжларнинг тарихий барқарор доирасини сақлаш учун авлодлар ворислигини таъминлаш;
- “катта оила” вазифалари кексалар томонидан баҳоли қудрат бажарилиши йўли билан бундай оилани сақлаш;
- жамият, давлат, оила ва бошқа ижтимоий тузилмалар иқтисодий ва маънавий ҳаётининг турли соҳаларида мураббийлик;
- фан ва амалиётнинг турли касб соҳаларидаги билим ва тажриба билан ўртоқлашиш; - оиланинг бошқа аъзолари, биринчи навбатда, неvara ва чевараларни бирламчи ижтимоийлаштириш ва тарбиялаш;
- уй хўжалигида ижтимоий-иқтисодий иштирок этиш;
- кексаларнинг турмуш тарзи ва ижтимоий манфаатлари доирасида ёш ва қадриятлар бўйича шахсни ижтимоий ривожлантириш;
- фуқаролар мажбуриятларини тегишли ёш мақоми бўйича мамлакатнинг амалдаги қонунчилигида кўзда тутилган тарзда бажариш.

Кексаларнинг ижтимоий аҳволини ақс эттирадиган, ошкор этилган ижтимоий статистика кўрсаткичларини баҳолаш. Асосий кўрсаткичлар кексаларнинг ижтимоий аҳволини ўрганиш учун ишлаб чиқилиши керак бўлган кўрсаткичларни рўйхатга олиш харитасидаги рўйхатда қайд қилинган бўлиши керак.

Рўйхатга олиш харитасига ёки қарияларни мақсадли тиббий-ижтимоий текшириш йўли билан олинган, ёки (агар бунинг имконияти бўлса) тиббий ёхуд тиббий-ижтимоий экспертиза ҳужжатларидаги кўрсаткичларини киритиш тавсия этилади. Бунда қуйидагилардан нусха олиниши лозим:

- инсон саломатлиги ҳолатидаги ўзгаришлар (физиологик ёки патологик) натижасида инсон ҳаётида маълум чеклашларга олиб келувчи вазифавий бузилишлар турлари;
- ногиронлик кодлари (бу маълумотлар амалдаги қонунчиликда белгиланган ижтимоий хизмат ва товарларга алоҳида ҳуқуқларни асослаш имконини беради).

Функционал бузилишлар тўғрисидаги маълумотлар келгусида шахснинг ижтимоий хизмат ва товарларга эҳтиёжини аниқлаш учун зарур. Бу мазкур функционал бузилишларни қоплаш, демак ҳаёт чекланишини тўла ёки қисман бартараф этиш, қариялар турмуш сифатини ошириш имконияти инсонга тегишли ижтимоий хизмат ва товарлар тақдим этиш орқали пайдо бўлиши билан боғлиқ. Ижтимоий хизмат ва товарларни ўз вақтида ва сифатли тақдим этиш кекса киши турмуш сифатига жиддий

Ўзгартириш киритиш ҳамда ижтимоий аҳволини яхшилаш имконини беради. Аниқланган эҳтиёжлар кўрсаткичларини уларнинг қондирилиши билан таққослаш кексаларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги тўғрисида хулоса чиқаришга хизмат қилади.

Кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мамлакат ва муниципал даражада амал қилиш самарадорлигини қарияларнинг фаровонлиги, ижтимоий ҳимоя қилиш тармоқлари амал этиши самарадорлиги кўрсаткичлари, кексалар турмуш сифатининг эксперт баҳолаш (кексаларнинг ўзлари ва мутахассислар баҳолаши асосида) билан таққослаган ҳолда баҳолаш.

Кексаларнинг фаровонлиги кўрсаткичларига қуйидагиларни киритиш лозим:

- кексалар даромад ва харажатлари таркиби;
- кексалар даромадлари таркибида пенсиянинг улуши;
- пенсия миқдорининг турмуш кечириш учун энг кам миқдорга (белгиланган ва амалдаги) нисбати.
- Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тармоқлари амал қилишининг кексаларга нисбатан самарадорлик кўрсаткичлари сифатида қуйидагилар қўлланиши лозим:
- бюджетнинг тегишли даражасида кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш учун кўзда тутилган маблағлар динамикаси ва улуши (маблағ улушини ўз молиявий эҳтиёжларини турли кўрсаткичлар, шу жумладан, улар хизматлари истеъмолчиларининг ёш гуруҳлари бўйича асословчи ижтимоий хизматлар молиялаштирилишига аниқлик киритиш орқали аниқлаш мумкин);
- доирасида кекса кишиларга ижтимоий хизматлар кўрсатиладиган ижтимоий ҳимоя инфратузилмаси ривожланганлиги;
- кексаларга ижтимоий хизматлар кўрсатадиган ижтимоий ходимларнинг сони ва касбий-малака таркиби;
- кексаларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича давлат ва маҳаллий ижтимоий дастурлар мавжудлиги;
- ижтимоий ҳимоя қилиш ҳудудий органлари фаолиятининг ижтимоий самарадорлик кўрсаткичлари;
- кексаларга ижтимоий-иқтисодий кафолатлар ва тиббий-ижтимоий ёрдам сифати самарадорлигининг интеграл мезони, бунинг учун кекса кишилар неча йил умр кўришларининг (шу жумладан, стационарларда) ўртача давомийлиги кўрсаткичи хизмат қилиши мумкин.

Олинган кўрсаткичлар кексаларга амалдаги нормативлар доирасида кўрсатилаётган ижтимоий ёрдам учун иқтисодий харажатларнинг етарлигини баҳолаш ҳамда бу нормативларга ўзгартиришлар киритиш эҳтиёжини аниқлашга хизмат қилади.

Кексаларнинг турмуш сифати ва ижтимоий ҳимояланганлиги тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш имконини берувчи мақсадли социологик сўров натижаларини баҳолаш. Мазкур сўровларни ҳам кексалар, ҳам ижтимоий сиёсат соҳаси фани ва амалиёти мутахассислари ўртасида ўтказиш мақсадга мувофиқ.

Кексаларнинг турмуш сифати тўғрисидаги тасаввурлари хусусидаги сўровлардан ташқари яшаш учун энг кам миқдордан кам даромадга эга ҳамда ижтимоий ҳимоя

қилиш органларида кам таъминланганлар сифатида рўйхатда турган пенсионерлар ўртасида махсус сўровлар ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур сўровлар фуқаролар мазкур тоифаларининг ижтимоий ҳимоянинг турли шакллариغا эҳтиёжларини аниқлаш мақсадида ўтказилиши керак.

Кексалар ижтимоий аҳволи даражаси (юқори, ўртача, паст)нинг интеграл кўрсаткичини баҳолаш. Бунда кекса киши, умуман ижтимоий гуруҳнинг тегишли равишда шахс ва ижтимоий гуруҳ даражасида ижтимоий вазифаларини бажаришининг реал имкониятидан келиб чиқилади. Белгиланган ижтимоий вазифаларни (ижтимоий ҳолат, ижтимоий нормалар бўйича бошқа ижтимоий гуруҳлар билан ўзаро ҳамкорлик, ижтимоий неъматларни тақсимлаш ва қайта тақсимлашда ўз гуруҳи аъзоларининг манфаатини ҳимоя қилиш ва ҳоказолар) шахс ва ижтимоий гуруҳ даражасида бажара олмаслик ижтимоий гуруҳ ҳосил қилиниши шароитлари бузилганлиги, бу фуқароларнинг ижтимоий фаровонлиги пасайганлигидан далолат беради.

Шунинг учун кексаларнинг ижтимоий аҳволи даражасининг интеграл кўрсаткичини Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш марказларининг расмий ҳисоботлари ва статистика маълумотлари, социологик тадқиқотлар материаллари асосида мунтазам баҳолаб бориш тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 1948 йил 10 декабрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 217А (III) кўрсатмаси орқали қабул қилинган ва эълон қилинган // www.insonhuquqlari.uz.
2. Инсон ҳуқуқлари умумий назарияси. Дарслик. – Тошкент, 2012. – Б. 240.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2012. – 10 б.
4. https://uza.uz/ru/posts/nuroniylarni-har-tomonlama-qollab-quvvatlash-ularning-turmush-darazhasini-oshirishga-doir-qoshimcha-chora-tadbirlar-togrisida_355513?q=%2Fposts%2Fnuroniylarni-har-tomonlama-qollab-quvvatlash-ularning-turmush-darazhasini-oshirishga-doir-qoshimcha-chora-tadbirlar-togrisida_355513